

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Âyetî), s. 16; Ebû Bekir es-Sûlî, *Aḥbârü'r-Râdî-Billâh ve'l-Mutaki-Lillâh* (nşr. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, bk. İndeks; İstahrî, *Mesâlik* (nşr. de Goeje), s. 84; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, I, 241; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 111; V, 159-160; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 117-118; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 362-364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 312; XII, 26; G. Le Strange, *Baghdad During the Abbâsîd Caliphate*, Oxford 1924, s. 153-156; a.mlf., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 32; M. Streck, "Berâsâ", *IA*, II, 523; G. Awad, "Barâthâ", *EI*² (İng.), I, 1038.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

BERAT

(برات)

Bir tayini, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösteren, üzerinde padişahın tuğrası bulunan belge.

Bir adı da nişan olan ve ilk devirlerde *biti* ve *misal* de denilen berat, bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan belge olup ancak tuğranın sahibi olan padişahın saltanatı süresince geçerliydi. Beratın yeni tahta çıkan padişah zamanında da geçerliliğini koruyabilmesi için "tecdid" olduğu belirtilen yenisi verildi. Bir bölgede *tahrir** yapıldığında da beratlar yenilenirdi. Bundan başka beratın kaybı halinde "zâyi"den olduğuna işaret edilen yenisi verildi. Berat sahibinin ölümü veya sahip olduğu şeyden feragat (kasr-ı yed) etmesi hallerinde ise münhal kalan vazife veya memuriyet ehil olan bir başkasına tevcih edilirdi. Bir önceki şahsa verilen berat geri geldiğinde ise *derkenar** olarak defter kayıtlarına işlenirdi (BA, *Müzehheb Fermanlar*, nr. 40, 244, 433 vb.).

Beratların hangi sebeple verildiği belirtildiği gibi cinsi de gösterilirdi: Vezâret (menşur), beylerbeyilik, timar, mukâtaa, iltizam, ferâşet, imâmet, vazife, muafiyet beratı vb. Kırım hanları, Eflak ve Boğdan voyvodaları tayinlerinde, yabancı devlet konsoloslarının Osmanlı topraklarındaki vazifelerinin kabul edildiğini belirtmek üzere, elçilik ve konsolosluklarda tercümanlık yapacak olanlarla Osmanlı tebaası olup Avrupa tüccarı ve hayriye tüccarı adıyla özel statüde ticaret yapacak olanlara da berat verildi.

Berat muayyen rükünlerden meydana gelir: Kısa veya uzun, fakat bütün

belgelerde bulunan Allah'a hamd, bazan Hz. Peygamber ve dört halifenin de adlarının anılıp şefaatlerinin istendiği dua rûknü ile başlar, altında padişahın tuğrası bulunurdu. Önemli olanlarında tuğranın sağ, sol veya üstünde yer alabilen ve padişah hattı olan "mücbince amel oluna" veya benzeri bir ibare bulunur ki bu tip beratlarla "unvanına hatt-ı hümayun keşide edilmiş berat" denir (BA, *Müzehheb Fermanlar*, nr. 433). Belgenin berat olduğu, bundan sonraki "nişân-ı şerîf-i âlişân..." veya "sebeb-i tahrîr-i tevkî-i..." sözleriyle başlayan ve az çok farklılık gösteren şekillerde devam eden formülden kolayca anlaşılabileceği gibi, "emir-hüküm" kısmına geçilmeden önce ekseriya "bu / işbu berât-ı hümayunu verdim ve buyurdum ki" ibaresi de belgenin berat olduğunu ortaya koyar.

Beratlarda düzenleniş sebebi, kimin arzıyla, ne münasebetle verildiği, gere-

kiyorsa kalem kayıtlarına yapılan müracaatlar "nakil-iblağ" rûknünde belirtilir. Berat verilen şahsın eşkâli de bu kısımda mutlaka yer alır. Daha sonra vazife beratlarında günlük miktar, iltizam* beratlarında eski bedel ile yapılacak zam gibi beratın cinsine göre verilen şey yazılır. Timar* beratlarında ise tahsis edilen miktarın hangi köylerin ne kadarlık gelirlerinden meydana geleceği tek tek gösterilerek siyâkat yazısıyla ve bir öbek halinde yazılmış olan kısım "nakil-iblağ"dan "emir-hüküm"e geçişte "verdim" ve "buyurdum ki" kelimeleri arasında bulunur.

Muafiyet beratlarında olduğu gibi devletin verdiği şeyler karşılığında istedikleri "emir-hüküm" kısmında sıralanır. "Tekit"te ise bir kere daha hatırlatma yapılır ve sonunda Arapça olarak ve yazı ile tarih konur. Maliye beratlarında "tarihçi kalemi" tarafından atılan tarih-

Timar
beratı

(TMSA, nr. E 3133)

lerde daima ucu ince açılmış bir kalem kullanılmıştır ki bu husus maliye beratlarını diğerlerinden ayıran özelliklerdendir. Sol alt köşede ise "mahall-i tahrir" olarak adlandırılan beratın yazıldığı yer görülür. "Be-makâm-ı Kostantiniyye", "be-sahrâ-yı Sofya" gibi.

Beratların arka yüzlerinde de birtakım yazı ve işaretler vardır. Bazan konu ile ilgili hüccet süreti yer alır. Arka yüzde bulunması dolayısıyla "hüccet-i zahriyye" denilen bu süretler, ön yüzdeki yazı doğrultusunda ve ön yüzün sağ yarısının arkasına gelecek şekilde yazılmışlardır. Berat resmi miktarı, tarih ve diğer paraflar ise kâğıt, ön yüz iç tarafta kalmak üzere alttan üste doğru katlanarak ve ön yüzdeki yazının ters istikametinde yazılmıştır.

Beratların cinslerine göre verildikleri kalemler de farklıdır. En büyük kısmını maliye kalemlerinden verilenler teşkil eder. Tımar, tercümanlık, Avrupa tüccarı beratı vb. Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinden verilenler bunlar arasındadır. Kazaskerler tarafından verilen beratlar ise askerî berat olarak adlandırılır. Bu kalemlerden birinden verilmesi gerekirken yanlışlıkla diğerinden alınmış olanlar makbul sayılmazdı (BA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. XIV, 128/1; XV, 125/4).

Beratların kalemlerine göre cinslerini tayinde arka yüzlerindeki işaretler rehberlik eder. Maliye beratlarında sayıları bir ilâ üç arasında değişen defterdar imzaları bulunur. Bunlar XVII. yüzyıl sonlarına kadar hepsi de bir "S" harfi resmedercesine sağdan sola dönen kuyrukları bulunan imzalar olup berat kâğıdının boydan orta yerinde, enden ise ortanın sol tarafına doğru yer alırlar. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren kâğıdın üst kısmının ortasında olmak üzere ve daima iki imza görülür. Üsttekinin kuyruğu ya yoktur veya helezonî bir biçim almıştır. Alttaki şeklini bir süre korumuş, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren ise kuyruk yine soldan sağa doğru, fakat imzanın isim kısmına birleşmeden, eskisine göre daha fazla bir meyil ve kavis yaparak sola doğru döndürülmüştür. Verildiği maliye kaleminin ismi ise birinci tiplerde sol üst köşede berat resmi ve tarihin yanında, ikinci tiplerde başdefterdar imzasının sağ tarafındadır. Ayrıca kâtip parafı, bazan da sah* yazısına rastlanır.

Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinden verilen beratlarda XVI. yüzyılda sadece kü-

çük bir paraf varken (TSMA, nr. E 5403/10) daha sonra sol üst köşeye yerleştirilen reisül-küttâbın imzası çok geniş kenarlı bir şapkayı andırır. İmzanın sol taraftaki uzantısı bazan yukarıya doğru kıvrılır (TSMA, nr. E 508), bazan da "se-re"nin (imza sahibinin adının yazıldığı kısım) tepesinden ayrı bir çizgi sağ yukarıya doğru kavis yapar (BA, *Müzehebb Fermanlar*, nr. 244). Hemen aynı hizada sağda kâtibin ismi, tımar beratlarında ise kâğıdın orta yerine doğru Arapça ve yazıyla yazılmış tarih bulunur.

Askerî beratlardaki imzalar da Dîvân-ı Hümâyûn beratlarındakini andırır. Ancak bunlarda imzanın sol üst tarafında bir "sah" mührü vardır. Bir kısmında ise bu noktadan çizilen köşegenin diğer ucunda ve ters istikamette olmak üzere "askerî beratır, maliyeye kaydolunmuş" (TSMA, nr. E 5402/2, 3, 4; E 5405/2, 3) gibi bir kayda rastlanır.

Bir berat cinsi olan mülknâmelerin erken tarihlilerinde altta, tıpkı hüccetlerde veya vakfiyelerde olduğu gibi şahitler kayıtlıdır. Bu özellikleri dolayısıyla da diğer beratlardan ilk bakışta ayrılabilirler.

Beratların kâğıt cins ve ebatlarıyla yazılarının cinsleri, verilen şahsın mevkiine ve beratın önemine göre farklılık gösterir. Sadrazam, vezirler, Mekke şerifleri, Kırım hanları ve ailesi, Enderun mensupları vb. kimselere verilen berat ve mülknâmeler âbâdî kâğıda, kale neferleri, emekliler ve benzerlerinin beratları İstanbul kâğıdına yazılırdı (BA, D.BŞM-KGB dosyalarında çeşitli mevkideki şahıslar için yazılacak beratlarla ne cins kâğıt kullanılacağına dair pek çok örnek vardır). Beratların yazıları da yine verilen şahsın mevkiine uygun olarak divaniden celi-divaniye doğru değişirdi. Yüksek mevkidekilere verilenlerde değişik renklerdeki mürekkepler yanında altın da kullanılırdı. İmparatorluğun son devirlerinde beratların çoğu madalya ve nişan gibi hususlara inhisar ederken işi kolaylaştırmak üzere matbu berat metinleri hazırlanmaya başlanmış ve sadece gerekli yerleri doldurularak sahiplerine verilir olmuştur.

Bir beratın verilebilmesi için ilk müracaat ya bizzat berat isteyen şahsın arzuhalı veya belli seviyedeki bir görevlinin arzıyla olurdu. Bu talep üzerine ilgili kalemlerdeki kayıtlar, arz veya arzuhale derkenar edilir; istenilenin verilmesinin uygun bulunması halinde sadrazamın

son kararı olan buyruldu ve sah konulup ruüsa kaydolunur; daha sonra berat tezkiresi yazılarak beratın hazırlanacağı kaleme gönderilirdi. Kalemlerde yazılıp hazırlanan beratların arkasına bu sırada kâtip adları ve kalem rumuzları konulup resimleri tesbit edilir; beratın ait olduğu kaleme göre defterdarlar, reisülküttâb veya kazaskerler tarafından imzalandıktan sonra nişancı tarafından tuğrası çekilip sahibine teslim edilmek üzere kâğıt eminine yollanırdı. Beratlar sahiplerine, mevkilerine göre ya sadece "kubur" denilen silindir biçimindeki kutular içinde (BA, *Cevdet-Saray*, nr. 2457) veya kuburlar atlas keselere konarak (BA, *Cevdet-Saray*, nr. 1448, 2449) verilir.

"Berât-ı hümâyûn" veya "berât-ı şerif" adlarıyla anılan padişah beratlarından başka bir de beylerbeyi beratı vardır ki bunlar, yıllık geliri 6000 akçeyi geçmemek şartıyla beylerbeyilerin tevcih ettikleri tımar beratlarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, *Müzehebb Fermanlar*, nr. 40, 244, 433; BA, *Cevdet-Saray*, nr. 1448, 2449, 2457; BA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. XIII; XIV, 128/1; XV, 125/4; BA, D.BŞM-KGB; TSMA, nr. E 508; E 5402/2, 3, 4; E 5403/10; E 5405/2, 3; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, Telhisler (1597-1607), İstanbul 1970, s. XII-XIII; Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, s. 85-87; Y. İhsan Genç, *Osmanlılarda Beratlar* (yüksek lisans tezi, 1988), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Ktp., Tarih, nr. 320; "Osmanlı Kânûnnâme-leri", *MTM*, I/3 (1331), s. 515; Halil İnalıcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", *Osm.Ar.*, I (1980), s. 1-14; L. Fekete, "Berât", *Eİ²* (İng.), I, 1170-1171; a.mlf., "Berât", *UDMİ*, IV, 262-264.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

BERAT

Arnavutluk'un güneyinde
Osmanlı mimari eserleriyle ünlü
bir şehir.

Adriya denizine dökülen Semen (Semeni) nehrinin Osum (Usumi) kolu üzerinde ve Tomorrit dağının batı eteklerinde XIII. yüzyılda kurulmuş olan şehrin yerinde daha önce Yunanlılar'ın Antipatreia, Bizanslılar'ın Pulcheiropolis adını verdikleri eski bir yerleşim merkezinin bulunduğu sanılmaktadır. Şehrin üstündeki dağın tepesinde XIX. yüzyıla kadar stratejik önemini korumuş olan bir kale yer alır. Havası ağırca ise de etrafında bağ ve bahçeler çoktur.